

INTÉZMÉNYEK, FOLYÓIRATOK, TÖREKVÉSEK

A két háború közötti romániai magyar irodalom történetéhez

A romániai magyar irodalom idő- és térbeli határait készen kínálja a történelem. Születésének évszáma 1919, földrajzi hazája pedig Románia. Bölcsőhelye, szűkebb pátriája Erdély (mely központi szerepét ez irodalom életében mindmáig megőrizte) és a vele szomszédos részek, de már a harmincas évek derekán jogosnak érezte Gaál Gábor az „erdélyi” jelző fölcserélését a „romániai”-val, egyrészt az országban Erdélyen kívül élő nagyszámú magyar tudomásulvételeként, másrészt mert a nemzetiségi lét kérdéseit elválaszthatatlannak érezte a romániai társadalom egészének alapkérdéseitől.

Ebből kiindulva lehetséges a szellemi határok megvonása. Irodalmunk problémavilága a romániai társadalmi valósághoz kötött, azt tükrözi, arra válaszol, létének ez a valóság a meghatározója. Ezt a tényt a magyar közgondolkodás higgadtabb képviselői már korán elismerték. „Az erdélyi irodalom — írta például 1928-ban Szekfű Gyula —, az ő külön színeivel, *szükségyszerűség*... Hogy ezek a színek milyenek, kellemesek-e vagy sem, zavarják-e szemeinket vagy gyönyörködtetik, ennek megítélésére mi, magyarországi magyarok, nem vagyunk hivatottak... Az irodalom különben politikának és szociális viszonyoknak is függvénye, s ez utóbbiak lényegesen különböznek a mienktől Erdélyben, innen a főeltérés a dunai és erdélyi színek között.” A „politikai és szociális viszonyok” azonossága fűzi tehát a romániai magyar irodalmat a románhoz; a romániai magyar irodalom sajátos, helyre és korra valló vonásait a történelemnek ugyanazok a parancsoló törvényei vették ki, melyek a román irodalom, a román kultúra egészét formálták. Ennek tulajdonítható, hogy a román és romániai magyar irodalom legjobbainak műveit közös vagy hasonló esztétikai és politikai krédó rokonítja: hogy a romániai magyar irodalomban mint sajátos színfolt érvényesül a román irodalmi hagyományok hatása, a román művelődési élet modern áramlatainak ösztönző szerepe (1944 előtt — a kisebbségi létforma miatt — csak töredékesen, a felszabadulás után pedig fokozódó mértékben).

De az is irodalmunk lényegi sajátossága, hogy 1944-ig egy polgári társadalomban élő nemzeti kisebbség szellemi életmegnyilvánulása is — bizonyos korszakokban elsősorban az. A romániai társadalom alapvető, össznemzeti érvényű antagonizmusai mellett a többségi nemzet uralkodó osztálya és a nemzeti kisebbség tömegei antagonizmusát is átéli, tükrözi és megoldás-lehetőségeit kutatja. Amivel természetesen nemcsak saját nemzetiségének érdekeit képviseli (még ha az egyes írók szubjektív szándéka be is érte ezzel az érdekképviseléssel), hanem a polgári Románia társadalomkritikájának, a román nemzeti önismeretnek az elmélyítését is szolgálja az egyetemes humánus jegyében. A felszabadulás után pedig a szocialista nemzet—szocialista nemzetiség kialakulási folyamatának, e folyamat problematikájának sajátosságait közvetíti.

Éppígy meghatározó tényező a hagyományok ereje. Egyetlen irodalom sem születik a semmiből, s a romániai magyar irodalom, mely az egységes magyar nemzeti irodalom kialakulása után jó évszázaddal születik, magától értetődően

Kós Károly

Kemény János

Dienes László

Gaál Gábor

kapja örökségül a nemzeti irodalom valamennyi értékét, az irodalmi nyelvtől a klasszikus hagyományok formálta értékszemléletig. Igaz, hogy a romániai magyar irodalom a kezdetektől igyekezett felfedezni a maga helyi és sajátos hagyományait, de kétségtelen, hogy ezek a hagyományok irodalmunk kialakulásában csak alárendelt szerepet játszottak. Tegyük hozzá: szerencsére. Mert minden, a kizárólagosan helyit — tehát provinciálisat — eszményítő szemlélet transzilvanizmus és romániaiság vitájában az előbbi mellett kovácsolt érveket. Minden, a magyar irodalomtól elkülönítő törekvés a román irodalommal szemben is szeparáló erőként hat. A romániai magyar irodalom nem szakítja ketté önmagát, amikor sajátjának tekinti a magyarság valamennyi haladó szellemi értékét (amire magyarnyelvűsége természetszerűen kötelezi is), s így vállalja romániaiságát. Ellenkezőleg: kizárólagos romániai felelőssége hangsúlyozásával, más tudatformákkal, intézményekkel együtt, összekapcsolja mindazt, ami a két nép kultúrájában egymást segítő, egymást kiegészítő, közös történelmi gyökerekből sarjadt érték. Történelmi létfeltételei arra utasítják irodalmunkat, hogy a romániai kultúra vérkeringésébe a magyar irodalomnak humanizmussal és európaisággal eljegyzett áramát ömlessze Balassitól József Attiláig — s ugyanakkor romániaiságából adódó sajátos vonásaival termékenyítő többletet jelentsen a magyar kultúra számára is.

Ilyenformán a romániai magyar irodalom Románia 1919 utáni területén kialakult magyar nyelvű irodalom. Társadalmi meghatározója a romániai társadalmi valóság, valamint a romániai magyarság kisebbségi, illetve 1944 utáni nemzetiségi helyzete. Mindkét vonás megkülönböztető a magyarországi irodalomhoz viszonyítva, amelyhez azonban a nyelv és a kulturális hagyományok tágan értelmezett közösége fűzi.

Az irodalmi élet kezdetei

Az első feladatok, melyekkel a romániaiává lett kisebbségi irodalomnak szembe kellett néznie, a hirtelen decentralizációból adódnak. Az a Kisfaludy Károly nemzedékével megszólaló óhaj, amely a magyar fővárost, Budapestet kívánta a magyar irodalom központjának, intézményei székhelyének megtenni, a kiegyezés korában (a kapitalizálódó Magyarország egyéb központosító törekvéseivel párhuzamosan) kész eredménnyé vált; a magyar irodalom és olvasóközönség egészét átfogó sajtóorgánumok, az irodalmi életet irányító intézmények úgyszólván csak Pesten léteztek. 1919 után, irodalmi központ híján, az erdélyi irodalomnak nem voltak meg-

felelő, funkciója egészséges gyakorlását biztosító intézményei, másrészt a közönség ízlése, irodalmi értéktudata is „Pest-központú” volt; jelentős írónak és műnek csak azt tekintették, akit és amelyet a pesti könyvkiadás, a pesti kritika elismerése fémjelzett. Évek áldozatos küzdelme, közönségnevelő szívóssága kellett ahhoz, hogy a romániai magyar olvasó sajátjának és a provincián túlnőtt értéknek fogadja el a maga „tájirodalmát”.

Kuncz Aladár 1928-ban kelt tanulmánya, a *Tíz év* szerint a tizenkilenc utáni irodalmi kezdeményezések két ellentétes pólus vonzásában próbálnak kibontakozni. Egyik az irodalom „Erdélyben megmaradt régi reprezentánsait” fogta össze, akik valamennyien „a háború előtti népies-nemzeti epigon-kor dogmáira esküdtek”. Ez a csoport sem jelentős tehetséget nem mutathatott fel, sem legfontosabb fóruma, a Dózsa Endre elnöklete alatt álló Erdélyi Irodalmi Társaság (székhelye Kolozsvár) nem tudott maga körül számottevő irodalmi életet teremteni — s ugyanez vonatkozik Nagyvárad, Arad és Temesvár 1919 előtt alapított konzervatív szellemű irodalmi társaságaira is. A „helyi hagyomány” tehát még intézményeivel is alig volt az irodalomépítés alapja. A másik pólus az „európai igényeket” szolgálók csoportja: frontról hazakerült fiatalok, volt „októbristák”, az ösztirózsás forradalom tegnapi tisztviselői, a Tanácsköztársaság Romániába emigrált hívei. Irodalmi eszményeiket a *Nyugat* (elsősorban Ady költészete) és a háború alatt felvirágzó magyar avantgarde alakította. A *Nyugattal* felnőtt polgári radikalizmus szócsöve volt az első két nagyváradai folyóirat, a Tabéry Géza szerkesztette *Magyar Szó* (1919-ben indult, s néhány szám után meg is szűnt), valamint Zsolt Béla *Tavasza* (1919—1920), s e radikalizmus kap hangot a működésig ugyancsak nem jutó nagyváradai Ady Endre Társaság programjában (1919). Marosvásárhely polemikus irodalomszervezője, Osvát Kálmán is folyóirattal jelentkezik, a *Zord Idővel* (1919—1920), melynek bukása után újabb rövid életű, néha csak könyvatos lapokkal kísérletezik (*Erdélyi Levelek*, *Kalauz*, *Hétfői Levelek*, *A felesleges ember*, *Repriz*). E nemes törekvésű, de a lokális jellegben megrekedő lapok a legfontosabbra sem voltak képesek: nem tudták összefogni, „centralizálni” az erdélyi magyar írókat.

A központosítás első igényes és sokban eredményes kísérlete az 1919-ben indult, tőkeerős *Keleti Újság* folyóirattá önállósult irodalmi melléklete volt, a *Napkelet* (1920—1924), Kádár Imre, Ligeti Ernő, Paál Árpád és Szentimrei Jenő szerkesztésében. Mindjárt az első évben — Szentimrei Jenő beszámolója szerint — több mint 130 magyar író t juttatott szóhoz, 1408 lap terjedelemben. A *Napkelet* sokszínű

Benedek Elek

Tamási Áron

Berde Mária

Kacsó Sándor

Szentimrei Jenő

Kuncz Aladár

Áprily Lajos

Dsida Jenő

írócsoportjában (mint Sóni Pál újabb keletű tanulmánya jelzi) már szóhoz jut az avantgarde tájékozódás is, jórészt a Magyar Tanácsköztársaság Romániába emigrált népbiztosának, a Korunk-alapító Dienes Lászlónak irodalmi krónikáiban, melyek a nyugati avantgarde folyóiratok irodalmi elveit, avantgarde antológiák hírét, a budapesti és az emigrációban élő aktivista írók manifesztumait közvetítik az erdélyi közönséghez. Dienes egyébként — akárcsak romániai munkássága kezdetén Gaál Gábor — az avantgarde-nak a forradalom mellett elkötelezett szárnyát képviseli és propagálja Erdélyben, hirdetve, hogy „az aktivista művész, ha komolyan veszi önmagát s nem csak nagyhangú szavakkal játszik, nem maradhat a társadalmi mozgalmakon kívül. Az új művészet útja csak a tömegek élő fájdalmán keresztül vezethet, s nem függetleníthető egy légüres térben lebegő irracionális pontra“. A baloldali vagy éppen proletár-radikalizmus szellemét őrző avantgarde műhelye volt Franyó Zoltán két rövid életű folyóirata, a *Génius* és az *Új Génius*, valamint az európai avantgarde valamennyi irányát közvetíteni kívánó, igényes kivitelű *Periszkóp*, Szántó György szerkesztésében.

A húszas évek elejének erdélyi avantgarde irodalma azonban szintén nem játszott az irodalmi kibontakozásban meghatározó szerepet. E műhely-folyóiratok fenntartásához az akkori Erdélynek nem volt közönsége. Másrészt az avantgarde irodalom éppen arra nem volt eléggé érzékeny, ami a romániai magyar irodalom első évtizedének a kényszerű küldetése lett: a kisebbségi helyzet diktálta feladatokra. Az első magyar avantgarde-hullám utóvédharca volt, annak „lokális kiterjedése“, s az egyre nagyobb teret hódító transzilván gondolatlan szemben elfoglalt élesen ellenzéki álláspontja többé-kevésbé kiszigetelte az irodalom fősodrából. Szerepe éppen ezért a romániaiságának tudatára ébredt baloldali irodalom, a *Korunkban* újra-éledő forradalmi avantgarde előzményeként értékelhető.

A *Napkelet* sikerének visszahatásaként (mint Tolnai Gábor írja) indult meg 1921-ben, S. Nagy László 1916-ban alapított *Erdélyi Szemléjének* folytatásaként a *Pásztortűz*, a két világháború közötti időszak leghosszabb életű folyóirata (megszűnt 1945-ben). A konzervatív irodalmi körök orgánumának számított, ez azonban inkább csak politikai állásfoglalásaiban vagy tartózkodásaiban nyilatkozott meg, mivel igényes folyóirat szerkesztése ekkor már elképzelhetetlen volt a radikálisabb írógárda közreműködése nélkül. A konzervatív írók közül is azok voltak a folyóirat hangadói, akik kifejezésformájukkal a háború előtti *Nyugat* hagyományához kapcsolódnak (Áprily Lajos, Reményik Sándor), 1929—32 között pedig a fiatalabb nemze-

dék igényei is teret kapnak benne: ekkoriban sorolhatta munkatársai közé József Attilát is.

A rendezett polgári kultúréletre méretezett — s éppen ezért illuzórikus — folyóirat-alapításokkal egy időben a járható utat azok lelték meg, akik érezték, hogy — Benedek Marcell szavával — „Kazinczy kora“ tért vissza, a kultúr- és közélet megszervezését alapjainál kezdő, a nemzetiségi sors sajátosságaira figyelő áldozatos szellemi teremtőmunka korszaka. Két név válik ki az első évek erdélyi „Kazinczy“-jainak névsorából: a Kós Károlyé és a Benedek Eleké.

A korábban építészként ismert Kós Károlyt választott szűkebb pátriája, Kalotaszeg (ő maga Temesváron született) etnográfiai, természeti különlegessége korán magával ragadta. A forradalmak idején a külön „kalotaszegi köztársaság“ egyik szervezője, majd Kalotaszeg színein keresztül „meglátta a nagyobb egységnek, Erdélynek sajátos kulturális, művészeti és történeti sajátosságait is“ (Tolnai Gábor). A romániai magyarság politikai, művelődési cselekvését szorgalmazó röpirata, a *Kiáltó Szó* (társszerzői Zágony István s Paál Árpád) a változott politikai viszonyokhoz alkalmazott tettet követeli: „kiáltó szó vagyok, ezt kiáltom: építenünk kell, szerveznedjünk tehát a munkára.“ E röpirat fogalmazza meg a transzilvanizmus alapját: „Erdély, Ardeal, Siebenbürgen, Transilvania, vagy bármi nyelven nevezte és nevezi a világ... külön történelmi egység ezer esztendő óta, saját külön erdélyi öntudattal, önálló kultúrával, önérzettel.“ Ez az Erdély-fogalom, mely szívesen kereste érveit Erdély történelmi múltjában, valójában történelmietlen absztrakció, s éppen elvont jellege miatt volt képes az idők folyamán annyiféle tartalmat befogadni — alkalmasnak bizonyult a valóságot elfedő mítosz teremtésére is. Többek között e mítoszteremtés miatt váltott ki a transzilvanizmus jogos kritikákat nemcsak a marxisták, hanem egy racionálisabb polgári társadalomszemlélet részéről is. A transzilvanizmus pontos meghatározásával, értékelésével még adóssaink a társadalomtudományok, bennünket éppen ezért csak az erdélyiség-elvnek korszakokként az irodalmi életre gyakorolt hatása érdekel. Kós Károly szóhasználatában mindegyiknél előbb mozgó példa a transzilvanizmus; az erdélyi magyarság kultúr-önállóságának a történelmi lehetőségét bizonyítja vele, az (eszményített) erdélyi tolerancia idézésével pedig a különböző világnézetű, pártállású értelmiség összefogását szorgalmazta a kisebbségi feladatok megoldása érdekében.

Nem nélkülözötte e kezdeti transzilvanizmus a demokratikus igényeket sem: a *Kiáltó Szó* az elvi alapja az 1921-ben alakított Magyar Néppárt megszervezésének (titkára Kós Károly), mely egységbe kívánta fogni a romániai magyar kisebbség népi erőit. A konzervatív politikai körök, a Néppárt ellensúlyozásaként, a Magyar

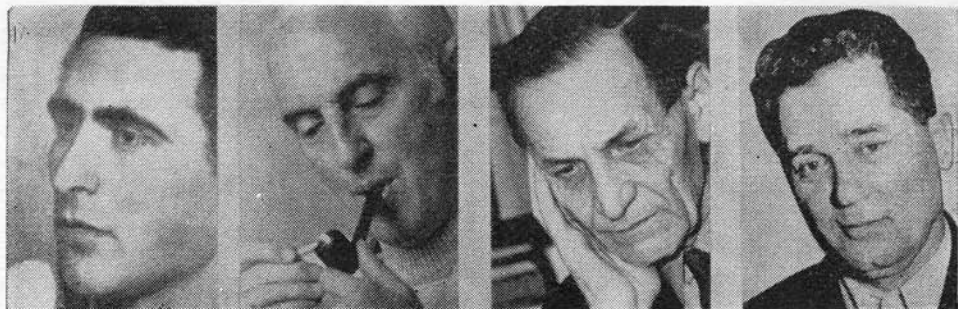

Karácsony Benő

Reményik Sándor

Tabéry Géza

Franyó Zoltán

Salamon Ernő

Méliusz József

Nagy István

Asztalos István

Nemzeti Pártba tömörültek, majd az egység megteremtése végett a két szervezet a Magyar Pártban egyesült (1922). A két világháború között ez volt a romániai magyarság parlamenti pártja. Hogy a Magyar Párt alkalmazkodott Kósék transzilván gondolatmenetéhez, vagy az erdélyiség elvére hat később a Magyar Párt ideológiája, ez kérdés. Mindenesetre a Magyar Párt programjában jelenik meg először az osztályfölöttiség elve, amikor „egységes kisebbség”-nek nevezi a romániai magyarságot, melyet „összefogó, általános politikai szervezetben” kíván egyesíteni.

A *Napkelet* író-gárdája teremtette meg — a folyóirat megszűnése után — az első, kimondottan erdélyi kultúrfeladatokat vállaló könyvkiadót, az Erdélyi Szépművéses Céhét (alapították 1924-ben Kádár Imre, Kós Károly, Ligeti Ernő, Nyíró József, Paál Árpád, Zágoni István). Jellemző „hőskori” vállalkozás ez is: az amatőrpéldányok magas előfizetési díja volt az olcsó kereskedelmi példányok megjelentetésének anyagi alapja. Évi tizenkét kötet jelentette a kiadói tervet, kizárólag erdélyi szerzőktől. Az előfizetési rendszer nemcsak folyamatos könyvkiadást, hanem elfogadható írói tiszteletdíjat is biztosított. Ugyanakkor a Céh könyveinek elterjedési körét meglehetősen szűkre szabta; önálló „pártoló tagok”-tól független üzleti vállalkozással az erdélyi könyvkiadás sohasem tudott válni. Ahogy Ligeti Ernő a negyvenes években keserűen megjegyzi: „az akkori Erdélyben száz ember könnyebben ki tudott fizetni száz lejt egy könyvért, mint ezer ember húsz lejt.” A Céh tehát megteremtette a romániai magyar könyvkiadást, az olvasóközönség megszervezésére azonban nem volt képes.

A közönségszervezés munkáját az első időkben az ősz Benedek Elek vállalta magára. Nemes liberalizmusa, népszerű elvei és szülőföldszeretete a passzivitás ellenzőinek, az aktív kisebbségi kultúrpolitika sürgetőinek sorába állította. „Az állam nyelvét meg kell tanulnotok, az édesanyátok nyelvét nem szabad elfelejtenetek” — hirdette az egyetlen lehetséges emberi-állampolgári magatartást, s az anyanyelvi tömegkultúra sokban az ő fáradozásának köszönheti létét. Az ő gyermeklapja, a *Cimbora* lett az új erdélyi nemzedék műveltségére, irodalomra szoktatója, s az ő szívós szervezőmunkája viszi erdélyi felolvasó körutakra a „székely írók” csoportját, azokat a fiatal tehetségeket (Nyíró József, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Szentimrei Jenő), akik az első korszak leginkább „hazai” színfoltját jelentik majd. Nem szervezett írói csoportosulás ez, inkább a közös szülőföld s a Benedek Elek erkölcsi példáján nevelkedő közös írói felelősségtudat, erdélyi elkötelezettség köti tagjait egymáshoz. Mindenesetre e csoport volt az első, saját programmal kísérletező, jelentős

műveket is felmutató áramlata a romániai magyar irodalomnak. A fiatalok, a „húszévesek“ első csoportos megnyilatkozásában, a „tizenegyek“ antológiájában (*Versek, elbeszélések, tanulmányok tizenegy fiatal erdélyi írótól*, Kolozsvár, 1923) ők szövegezték meg egyéni hangot.

Közvetlen példaképük Szabó Dezső; az ő faj-mitoszának hatására is formálják át a transzilvanizmus elveit. Ami Kósnál történelem-teremtette erdélyi különösség, az náluk faji jelleg lesz, s a táj, történelem és gazdasági állapot (a földművelő „ösfoglalkozás“) mint a faji jelleget konzerváló tényező foglalkoztatja őket. Az erdélyi színeket ezért keresik ott, ahol a legtöbb sajátos vonás látszik igazolni a „faj“ szívségét: a székelység körében. E szemlélet azonban, egyrészt a kisebbségi élet törvényeit követve, másrészt a Szabó Dezső közvetítésével ható expresszionizmust magába olvasztva, az ember-testvériség profétikus hirdetésével egészítette ki és korrigálta önmagát, ahogy a nemzedék programját megfogalmazó Balázs Ferenc poétikus hittételében olvashatjuk: „bármiféle életnek és irodalomnak nem lehet más törekvése végeredményében, mint csodálatos harmóniában együtt haladni minden más faj életével és irodalmával; befogadni a mindenünnen jövő haladást... zárt talaj nedveit szíván magába, legyen magasra nőtt virág, amely határokon túl lát, s az a napfény növeli s az a szellő borzolja, amelyik minden testvérét.“ A székely írók indulásának itt az alapvető belső konfliktusa: a mítoszteremtés tudatosan vállalt igénye a partikuláris felé kényszeríti őket, a humán-igény az egyetemes követeli. Ennek jegyében bontakoznak sajátos magatartás-formáik: Nyírő első elbeszéléseiben, e kevésbé epikus „próza rapszódiaiban“ a gyűlölet ellen lobogó tiltakozás kínál az etnikai eszményen túlmutatató mondanivalót; Tamási a szülőföld iránti hűséget, a kisebbségi sors vállalását a népihez forrottság, népi egyszerűség megtisztító érzésével igazolja; Kacsó korai írásai is a népi helytállás férfias keménységét, az életépítő munka etikumát idézik.

A székely írók útjai mind politikai, mind szépirodalmi tekintetben elég korán szétváltak; a Nyírőé egyenesen a fasizmusig vezetett. Egy azonban bebizonyosodott: a magyar és az erdélyi irodalmi körök által egyaránt hangoztatott vád ellenére, hogy regionalizmusba viszik, Európától távolítják el irodalmunkat (a nevezetes vita az „irodalmi schisma“ ügyében körülöttük csapott legmagasabbra), a romániai magyar irodalom leginkább „európai“ értékét Tamásiban láthatjuk, s a transzilván illúziókkal való leszámolásnak Kacsó Sándor lett az úttörője, aki — akár csak Tamási — a romániai magyar közszellem demokratizálásában az élharcosok közé tartozik.

Szabédi László

Horváth Imre

Szemlér Ferenc

Kiss Jenő

Hosszabban időztünk az első évek szellemi mozgásának vázolásánál, hogy jelezzük: a romániai magyar irodalom legfontosabb ideológiai és eszmei törekvései ebben a szakaszban körvonalazódnak, s a későbbi korszakokban ezek a törekvések lesznek az irodalmi fejlődés meghatározói, akár tovább-bontakozásukkal, akár azzal, hogy az újonnan születő áramlatok velük vitázva, őket meghaladva helyezkednek el a romániai magyarság kulturális életében. A kezdeti évek jellemző vonása ugyanakkor a *regionalizmus*; a decentralizált irodalmi élet szinte a tehetetlenségi erő hatására a további széttagolódás útját járja; Marosvásárhely, Nagyvárad, Arad, Kolozsvár a maga vidékének teljes jogú, a többivel egyenrangú központja kíván lenni, polemikusan igazolva nemegyszer fölényét is. A húszas évek derekán ezzel ellentétes mozgás figyelhető meg: a központositásra való törekvés (ami természetesen ugyancsak kezdetől létezik, de a tagolódás lázában csak rejtve, vagy állandó befulladásokkal). Ez elsősorban központi szerepet játszó intézmények megszületésében, a korábban alakult intézményeknél jóval nagyobb hatósugarú működésében nyilatkozik meg.

Az irodalmi egység születési pillanatának az Erdélyi Helikon írói társaság alakulását szokás tekinteni. Ha azonban nemcsak az intézmények évszámához köthető életrajzát nézzük, hanem az őket létrehozó szándékok történetét is, akkor indokolt a korszakhatárt előbbre hozni, hiszen a valamennyi áramlatot valamiféle programmal egyesítő irodalmi szervezet gondolata már korábban, 1924-től jelentkezik. Az első évek vitatott kérdése — hogy létezik-e egyáltalán erdélyi magyar irodalom — lezárult, igenlő válaszadással, s az írók már nem érték be a nagyváradi, kolozsvári, marosvásárhelyi, aradi s hasonló helymegjelölésű írói címmel, hanem erdélyi írók kívántak lenni — a *Nyugathoz* hasonló rangot adó folyóiratra, a közvéleményt egységesen irányító, az olvasóközönséget egész Romániában megszervező intézményre egyre nagyobb szükség lett. A „hősor” írói közül Tabéry és Berde Mária, az irodalomszervezők közül Kuncz Aladár sűrgeti-szervezi az írói egyesülést, mely végül 1926 nyarán tető alá kerül; ez év július 15—18. között Kemény János marosvécsi kastélyában huszonnégy romániai magyar író gyűlt össze, létrehozva az „erdélyi Helikon szabad írói munkaközösség”-et, melynek legfontosabb szervezeti formája a minden év nyarán megismételt marosvécsi helikoni találkozó volt, intézménye pedig az alapító tagoktól átvett, szilárdabb anyagi alapokra helyezett Szépművés Céh könyvkiadó, mely 1928-tól a munkaközösség folyóiratát, az *Erdélyi Helikont* is kiadta.

A Helikon csoportosulás elvben vezetőség nélküli, tagjaira meghatározott kötelezettségeket nem róvó munkaközösség volt, melyet csak a közös kulturális feladatok tartanak össze. Mindjárt az első helikoni találkozó bizonyos közös programot is megfogalmaz, közös célokat tűz ki: a „kulturális élet törekvései”-nek előtérbe helyezését, a szellemi munkások közéleti szerepének növelését, „a népi rétegek érdeklődő részvételé”-nek megnyerését a közélet számára, s ennek érdekében a „felelős” irodalom és politika megszervezését, az „egészséges kritikai szellem” föltámasztásával. E demokratikus, irodalom és politika termékeny kapcsolatát őrizni kívánó elvek — Varró János idevágó tanulmánya szerint — Kós Károly kezdeményezésére kerültek be a helikoni programba. A valóságban a kulturális munka elsődlegessége az apolitizmus erősítője volt; akárcsak a Magyar Párt idézett programpontja, a Helikon szellemi vezetői is egy, a romániai kisebbség egészét képviselő, osztályok fölött álló és ideológiai ellentéteket kibékítő szervezetet kívántak, mint azt nem sokkal a munkaközösség megalakulása után Kuncz Aladár esszéje (*Az erdélyi gondolat Erdély*

magyar irodalmában, 1928) megfogalmazta. Gaál Gábornak erre adott polemikus válasza (Az „erdélyi gondolat“ tartalma és terjedelme, 1928) pedig előre jelzi mindazokat a konfliktus-lehetőségeket, amelyek a Helikont és a marxista baloldalt elválasztva, sőt többnyire szembeállítva, az egység-gondolatot illuzórikussá tették.

A különböző szemléletű polgári írókat azonban (akik a polemikus küzdelmekbe, az önálló fórumteremtés kudarcaiba amúgy is belefáradtak) nemcsak vonzotta a közös tábor utópikus gondolata, hanem egyre erősebb érdekszálakkal kötötte meg a Helikon hatáskörébe tartozó (de éppen a munkaközösség vezetőség nélkülisége miatt sok szempontból a Helikont irányítóan befolyásoló) könyvkiadás és folyóirat. E vállalkozások megszervezésében s tőkeerőssé tételében kétségtelenek Bánffy Miklós érdemei — az is kétségtelen azonban, hogy a könyv- és folyóirat-kiadás Helikon szervezte formája elsősorban az erdélyi magyar arisztokrácia és a vagyonos középrétegek támogatását élvezte, ami közvetve ugyancsak kihatott ez intézmények eszmei tájékozódására. Még érezhetőbbé válik ez 1928 után, amikortól a Céh könyveit magyarországi kiadók (az Athenaeum, majd a Révai) másodkiadásban forgalmazzák — a Szépmíves Céh egyre inkább a polgári könyvkiadás piac-igényeihez igazodik. Az eszményi álmok, ahogy Ligeti Ernő írja, „már csak odáig tartottak, ameddig a fejedelmi park tölgyeinek árnyékai“.

Átképződik az első korszak vezető ideológiája, a transzilvanizmus is. Egyrészt irodalompolitikai tétellé válik, a román és az erdélyi szász irodalommal való kapcsolatépítés elvi alapjává, másrészt a humánus egyre elvontabb formájává. Mozgósító ideológiából összetartó eszme lett, természetes módon haladt egy olyan megfoghatatlan absztrakció felé, amely minden (polgári) világnézet számára elfogadhatóvá tette. A Helikon „hivatalos transzilvanizmusa“ éppen azokat a gondolatlemekeket semlegesíti magában, melyek az előző korszakban a leginkább termékenynek bizonyultak: a *Napkelet* polgári radikalizmusát és a székely írók népi orientációját.

1930-ig azonban a Helikon-tábor egységét nemcsak ez az elvont transzilvanizmus, hanem a különböző világnézetű csoportok erő-egyensúlya biztosítja. A virágzás koraként jellemezni e néhány évet a polgári irodalom szemszögéből kétségtelenül jogos: a Céh ekkor adja ki Bánffy Miklós, Karácsony Benő, Tamási Áron, Molter Károly, Nyírő József első regényét, igényes kivitelű megjelenést biztosít a „nempiacos“ versköteteknek (Reményik, Tompa László, Berde, Áprily könyveinek), a folyóirat pedig nemcsak színvonalával jelent újdonságot a romániai magyar irodalomban (Áprily, majd Kuncz Aladár szerkesztésében), hanem új tehetségek elindításával (Dsida Jenő, Karácsony Benő) is a *Nyugathoz* hasonló feladatkört tölt be irodalmunkban. Fontos szerepe volt a romániai és a magyarországi irodalom kapcsolatainak kiépítésében is: főleg esszé-rovatában Babbitól Németh Lászlóig a legjobb magyarországi szerzőket vonta munkatársai közé. S ha az elvszerű kritika az *Erdélyi Helikon* egész élete alatt vágyalom maradt is, e folyóirat hasábjain alakult ki az az erdélyi esszé, mely a magyar esszéírás legjobb hagyományait és kortárs-eredményeit követve, az európaiságot, az egyetemes kultúrhumánusot állította mérceként a maga irodalma elé.

Ennek az esszéírásnak annál is nagyobb a jelentősége, mert a korabeli *Nyugathoz* jobbára egybehangzó értékfogalmai, irodalomszemlélete jelentették szinte az egyetlen ellensúlyt a teljességgel konzervatív romániai magyar irodalomtörténetírással szemben. A „Helikon-hegemónia“ esztendei tehát a termékenység korát jelentik; a jelzett ellentmondások a következő korszakban éreztetik hatásukat.

Azt az új szemléletet, mely nemcsak az irodalomban, hanem a szellemi élet szinte valamennyi területén az *Erdélyi Helikonnal* és a transzilvanizmussal szemben egy realista, a „romániaiság” igényeihez alkalmazkodó tudatformát követel, szokás az új, immár Romániában felnőtt értelmiségi nemzedék jelentkezéséhez kapcsolni. A realizmus-igény első hangadói azonban a Helikon „belső ellenzékéhez” tartozó írók voltak. 1929-ben robbantja ki Berde Mária a *Vallani és vállalni* vitát: ő még csak a történelmi regények divatja ellen, a korvalósághoz bátran nyúló, e valóságot vállaló s a valóság-diktálta eszményeket valló irodalom nevében szólal föl. Tamási Áron vitacikke viszont már harsányabb elégedetlenségnek ad hangot. Az „arisztokratikusan, a valóság megvetésével” csinált politika és irodalom ellen lázad, az „öregek” ellen, akiknek gondolkodása az elmúlt monarchiát jelenti, s a sajátosan erdélyi feladatokra ébredést követeli. Fellépése azonban az *Erdélyi Helikonon* belül hatástalan maradt, ahogy rövid életűnek bizonyult Berde és Tabéry ellenzéki kísérlete, az 1932-ben elindított, 1933-ban megalakult EMIR (Erdélyi Magyar Frói Rend) mozgalma, mely a „vallani és vállalni” program jegyében a társadalmi regény fellendítője kívánt lenni, négy mű kiadása után azonban a vállalkozás megbukott. (Tagjai voltak: Berde Mária, Tabéry Géza, Olosz Lajos, Bárd Oszkár, Molter Károly és Szombati Szabó István.)

Az új nemzedék első jelentős megnyilatkozása az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat megindulása (1930), s a köré csoportosuló mozgalom. Céljuk már nem irodalmi — az első kísérlet ez a romániai magyar szellemi élet irodalom-központúságának felszámolására. *Társadalomtudatosítás* lebegett a szemük előtt. A magyar falukutató mozgalom, a szlovenszói Sarló, a Gusti professzor elindította román szociológiai iskola hatását fogadják be elsősorban. A transzilvanizmusnak, mellyel vitában állanak, a korai változatát korántsem utasítják el: nép és értelmiségi testvér-szövetéségtől, kultúra és politika népi alapokra helyezésétől remélik a kisebbségi élet újjászületését, s a kisebbségi helyzet közjogi és szépirodalmi tükrözése helyett konkrét szociológiai módszerekkel elemzik-helyesbítik a romániai magyarságnak önmagáról alkotott képét. Jelentős eredménye e törekvésnek Mikó Imre könyve, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. 1933 után azonban a mozgalom elapad: a világnézeti ellentétek élesedésével mind a baloldali, a munkásmozgalom s a *Korunk* felé tájékozódó résztvevők, mind a jobboldaliak kiválnak belőle, s a folyóirat a maga transzilván közéletbe beállítottságával visszahull a jelentéktelenségbe.

Irodalmi síkon a nemzedék az *Új arcvonal* antológiával jelentkezik. Ez sem egységes programú csoportosulás; elsősorban a szociális szemlélet, a hagyományos transzilvanizmussal szembe forduló magatartás adja nemzedéki ízét. Jancsó Elemér tanulmánya jól tükrözi a nemzedék elveit. Az erdélyiség Erdély gazdasági és társadalmi adottságaiból fakad elsősorban, misztifikálni ezt a tényt felesleges és káros. Az étellel való kapcsolatot sürgeti: „A szenvedők és dolgozók erdélyisége távol áll attól a levegőben lógó, megközelíthetetlen erdélyi ideáltól.” Ha különböző politikai színezettel is, de ezek az elvek valósulnak meg a nemzedék későbbi munkásságában: Grandpierre Emil *Rostája* a „hőskor” alakjait már fanyar iróniával, a kisebbségi donquijote-izmus vonásaival ábrázolja, Kovács György a realista falukép erdélyi megteremtői közé tartozik majd, Kovács Katona Jenő a marxista baloldali értelmiséget képviseli, Méliusz József a forradalmi avantgarde örökségét folytatja, Szemlér Ferenc a társadalmi elkötelezettség jegyében fordítja az *Erdélyi Helikon* kései szimbolizmusa, „tisza művészet”-eszménye ellen intellektuális líráját.

Az utolsó ütközet ebben a vitában 1937-ben zajlik, amikor Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* című esszéje mintegy összefoglaló leszámolást indít a szerinte meghatározatlan transzilvanizmus ellen. Az irodalmi síkon megmaradó humánushirdetés javára írható, mondja, de mihelyest mítosz születik belőle, a szellemi élet minden területét átfogni akaró ideológiává, visszafogó erővé lett, a tisztánlátást akadályozó köddé. Kós Károly válasza, nyugodtan mondhatjuk, a helikoni transzilvanizmus sírbeszéde: kijelenti, hogy a hazaszeretet, lélek, szépség, vallás fogalmainak sem határozható meg a tárgyi tartalma, mégsem üres jelszavak — akaratlanul beismerve, hogy a transzilvanizmus végérvényesen átköltözött a racionálisan nem ellenőrizhető mítoszok birodalmába.

Erre az időpontra tehető a Helikon belső bomlásának a befejeződése. Intézményei változatlan ritmusban működnek tovább, de esztétikailag-eszmeileg újat már csak a kívül álló táborok hoznak.

A Helikon-hegemónia megszűntével az új intézmények jelentősége megnő, s köztük is elsősorban a *Korunké*. A folyóiratot még az előző periódusban, 1926-ban, alapította Dienes László, irodalmi jelentőségre azonban csak a harmincas évek elején emelkedett. Ettől kezdve — már Gaál Gábor szerkesztésében — vállal mind nagyobb szerepet az irodalmi életben; a „világnézeti szemle“ megtartja ugyan korábbi alcímét, de vannak időszakok, amikor joggal nevezhette volna magát irodalmi folyóiratnak is. A Helikon-hegemónia hanyatlásakor egyedül a *Korunk* képviselte a valóban szigorú, magas mértékű kritikát a romániai magyar irodalomban. Marxista világnézeti szempontjait nemegyszer elhomályosította a proletkultus elfogultság, s ez ártott is; a Helikon polgári humanistáit kezdetben inkább taszította, mint vonzotta a folyóirat polemikus élessége. A *Korunk* azonban ezen túlmenően korában legszélesebb horizontjával hatott. Az európai — elsősorban a német — baloldali irodalmi, esztétikai eredményeinek a propagálásával, a Magyarországon cenzúra-okokból ki nem adható művek megjelentetésével, a baloldali román irodalom fordításával és népszerűsítésével valóban azt a feladatot töltötte be, amelyet az *Erdélyi Helikon* apolitizmusa nem vállalt: a romániai magyar irodalom haladó szárnya elé európai és egyetemes nemzeti mértéket tudott állítani. Ez a hónapos szobában szerkesztett, sokszor csak Gaál Gábor szerkesztői zsonglőrügyességéből élő folyóirat volt 1930 után a konzervatívvá vált transzilvanizmus vidékiségének egyetlen ellenszere. Törvényszerűen vált az új nemzedék „realizmus“-elvének nemcsak befolyásolójává, hanem gyakran fórumává is; a Helikonból kiszorult ellenzék (maga Tamási, valamint Kovács György, Szemlér) lett itt otthont.

S természetesen a proletárirodalom, a „tiszta osztályvonal“ művészete is. Elsősorban Nagy István, Salamon Ernő neve fémjelzi a *Korunk* írói körének eredményeit — de a további kutatás feladata a kisebb írók jelentőségét felmérni a romániai magyar irodalom balszárnyának megerősödésében.

A folyóirat, igaz, sohasem játszott olyan hegemon szerepet szellemi életünkben, mint fénykorában az *Erdélyi Helikon*, ehhez nem voltak meg az anyagi feltételei, nem tudott könyvkiadást teremteni. Mondott szerepével azonban így is vezető orgánuma lett annak a népfront-irodalomnak, mely törekvéseit a Vásárhelyi Találkozó (1937) megszervezésével tetőzte be.

Erről az oldalról, a kommunista mozgalom népfront-eszméjének oldaláról kap ösztönzést Balogh Edgár, amikor 1935-ben, az Ady-társaság nevében körlevélben szólítja fel a romániai magyar ifjúsági csoportokat egy közös, a romániai közélet legfontosabb kérdéseit megvitató ankét összehívására. E visszhangtalanul maradt kezdeményezésnek s vele együtt az egységfront ügyének új lendületet Tamási Áron cikksorozata (*Cselekvő erdélyi ifjúság*) ad 1936 áprilisában, a *Brassói Lapokban*. Az

együttes cselekvést hangsúlyozva a demokrácia érdekében, Tamási nyíltan meghirdeti a szocialista mozgalommal való együttműködés fontosságát, s cikkeivel sikerül is a haladó közvéleményt a találkozó — vagy amint utána általánosan nevezték, az „ifjúsági parlament” — eszméjének megnyerni.

Széles körű sajtókampány tárja a következő hónapokban a közvélemény elé a találkozó céljait, fontosságát, időszerűségét; a *Korunk* mellett elsősorban a polgári baloldal fórumai, a *Brassói Lapok* és a Ligeti Ernő szerkesztette kolozsvári *Független Újság* karolja fel a gondolatot. 1937 júniusában már megválasztják az előkészítő bizottságot, s ez év október 2-án Marosvásárhelyen össze is ülnek a romániai magyar ifjúság valamennyi csoportosulásának a képviselői.

A Vásárhelyi Találkozó tanácskozásainak elsőrendű fontossága volt, hogy egy olyan, az egyes csoportok világnézeti különbségeit áthidaló akcióprogram megfogalmazását alapozta meg, amely szerint a romániai magyarság életének irányítása csakis a demokratizmus és a nemzetiségi követelmények szerint történhet; hogy a romániai magyarság felemelkedésének alapja a földműves és munkás társadalom. A művelődési élet és a művészetek viszonylatában az értekezlet előadói és felszólalói hangsúlyozták a román és a magyar nép és kultúra közötti testvéri kapcsolatok erősítésének fontosságát, a nacionalizmus elleni harc, a demokratikus kultúra-építés jegyében. S Nagy István és Kacsó Sándor előadásai nyomán ennek a testvériség-eszmének a tartalmait konkretizálódtak is: Kacsó Sándor hangsúlyozta, hogy a román nép és a magyar nemzetiség viszonya csakis a társadalmi élet gyökeres demokratizálásának alapján képzelhető el, Nagy István pedig arról győzte meg az egybegyűlteket, hogy a nemzetközi munkásszolidaritás elve alapján álló román és magyar dolgozók mozgalmában valósult meg először eredményesen az a testvéri egyetértés, amelyről a korábbi polgári mozgalmak csak mint eszményi általánosságról tudtak szólni.

A Találkozó legnagyobb érdeme éppen az volt, hogy a szorosan nemzetiségi problémákon túllépve, azokat a romániai — és az egyetemes európai — haladás kérdéskörében tudta szemlélni, s megteremtette egy, a kor követelményeinek megfelelő népi egység feltételeit, a nemzetiségi és a haladó társadalmi igények szintézisét.

A fasizmus és a világháború évei (1938—1944)

E periódus részleteit úgyszólván egyáltalán nem tisztázta még a szakkutatás. A királyi diktatúra a Vásárhelyi Találkozó erőt elnémitja, s a válságos helyzetben a frissen alakult egységet felbomlasztják a közös nevezőre még nem jutott világnézeti ellentéték. Ez lett a sorsa a magyarországi Márciusi Frontnak is, és hangsúlyozottan érvényesül ez Románia kisebbségi mozgalmában. A bécsi döntés után Dél-Erdély néhány magyar írója jórészt intézmények s folyóirat nélkül marad; a szétszórt alkotóerők összefogásának egyetlen számottevő kísérlete a *Romániai Magyar Írók Antológiája* (1943) Vita Zsigmond összeállításában. A korábbról ismert néhány név (Endre Károly, Kacsó Sándor, Méliusz József, Olosz Lajos, Szemlér Ferenc, Wass Albert) mellett azonban valamire való utánpótlást nem találunk benne; nemzedéki vagy világnézeti program nélkül, az antológia az irodalmi élet újjászervezésének folytatás nélkül maradt kísérlete. Észak-Erdély írói a magyar irodalom rokonmozgalmaiban helyezkednek el; egy részüknél a jobbra tolódás következik be (Nyíró), az „új realizmus” képviselői a többi magyar antifasiszta erővel keresik és teremtik meg a kapcsolatot.

1942—44 között a népi írók mozgalmához közel álló fiatal írók a negyedévenként megjelenő *Termés* című antológiával jelentkeznek. Szerkesztői Asztalos István,

Bözödi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László. A bécsi döntés utáni időszakban ez az orgánum egy demokratikus népi gondolat szószólója igyekezett lenni, abban az értelemben, ahogy azt Bözödi György egyik tanulmánya kijelenti: „A népiség napjainkban már nem csupán lelki tartalom, hanem elsősorban szociális kérdés.” Az antológia színvonalasan szerkesztett szépirodalom-rovatában Asztalos István, Bözödi György, Horváth István művei képviselik elsősorban a falusi és városi népelet valóságát kutató, vádoló-lázító realizmust; mellettük Horváth Imre, Jékely Zoltán, Szabédi László a humanista polgár szellemi ellenállását. Tanulmányíróinak szemléletén erősen érezhető Szabó Dezső és Németh László nép- és nemzet-szemléletének a hatása, de közös és pozitív vonásuk, hogy egyértelműen elutasítanak minden faji misztikát, a történelem és az erdélyi népelet tapasztalatai alapján a Duna-medence népeinek sorsközösségét hirdetik, sürgetve nacionalizmustól mentes társadalmi-kulturális közeledésüket. Ugyanebben az időben Nagy István a „munkásírók” csoportosulásának tevékeny képviselője, Balogh Edgár a Vásárhelyi Találkozó még összefogható erőit igyekszik átvezetni a magyar népfront-mozgalomba, a vidéki orgánummá degradálódott *Erdélyi Helikon* elszürkül, mozgékonyabb íróit a budapesti újságírás és irodalmi élet szippantja föl, az idősebb nemzedék magányba szigetelődik. E néhány év körvonalának megrajzolása azonban irodalomtörténetünk még megíratlan fejezete.

KÖNYVÉSZET. (Csupán azokat az összefoglaló munkákat tartalmazza, amelyeknek értékelő vagy adatközlő eredményeire cikkem gondolatmenete épül.) Kuncz Aladár: *Az erdélyi gondolat Erdély magyar irodalmában*. Nyugat, 1928. II. 501—508; Chinezu, Ion: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană, 1919—1929*. Cluj, 1930. Editura revistei „Societatea de Măine”; Tabéry Géza: *Emlékkönyv*. Kolozsvár, 1930; Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. Szeged, 1933. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása; Tolnai Gábor: *Az erdélyiség fordulóján*. Nyugat, 1934. I. 345—346; Jancsó Elemér: *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig*. Nyugat, 1935. I. 283—298; Lígeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Kolozsvár, é. n. A szerző kiadása; Gaál Gábor: *A mai erdélyi irodalom arcvonalai. Válogatott írások*. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1964. I. 379—386; Gaál Gábor: *Erdélyi-e vagy romániai magyar irodalom? Valóság és irodalom*. Állami Könyvkiadó. Bukarest, 1950. 98—102; * * * : *Magyar irodalom Romániában. A magyar irodalom története*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1966. VI. 924—1002; Czine Mihály: *A romániai magyar irodalom kezdetei*. Jelenkor, 1967. 6.; Czine Mihály: *Magyar irodalom Romániában*. (Részletek egy tanulmányból) Jelenkor, 1967. 12.; Sóni Pál: *Az avantgarde hazai folyóiratokban*. Igaz Szó, 1966. 11.; Sóni Pál: *A romániai magyar irodalom története*. Editura didactică și pedagogică. București, 1969; Varró János: *Adalékok a Helikon írói csoportosulásának történetéhez*. Igaz Szó, 1968. 2. és 3.; Mikó Imre: *Huszonkét év*. (Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.) Budapest, 1941.